

Prof. Dr.
FİKRET EREN'E
ARMAĞAN

ÖDEMELİ İSTEME VE GENEL DAĞITIM

YETKİN Basım Yayım ve Dağıtım A.Ş.

Strasburg Caddesi No: 31/A

06430 Sıhhiye / ANKARA

Tel : 0 (312) 231 42 34 (35) – 418 12 73 (Pbx)

e-mail: yetkin@yetkin.com.tr <http://www.yetkin.com.tr>

Yayın Kodu: ISBN 975-464-383-0

© Yetkin Yayınları 2006

Dizgi: YETKİN Elektronik Yayımcılık Sistemleri

Baskı: YETKİN BASIMEVİ

Kâzım Karabekir Caddesi No: 95/7-8

Tel: 0 (312) 341 00 06 ANKARA

OSMANLI HUKUKUNDA KARDEŞ KATLİ MESELESİ

Prof. Dr. Ekrem Buğra EKİNCİ*

“Bölüneni börü yer”¹

Türkler, gerek anavatanları olan Orta Asya'da, gerekse sonra yerleştikleri İran, Ortadoğu ve Anadolu'da irili ulaklı pek çok devlet kurdular. “Pek çok devlet kurdular” denince, pek çok Türk devletinin de “yıkıldığı” anlaşılmaktadır. Bunların yıkılmasında, devlet hâkimiyetinin, hanedanın ortak malı sayıldığı eski bir Türk siyasî geleneğinin tesiri çok büyük olmuştur. Hanedanın her erkek mensubu, küçük olsun, büyük olsun, tahta geçmek hususunda kendisini eşit hak sahibi görmektedir. İşte eski Türk tarihinde bolca görülen hanedan kavgalarının esası, **ülüş** sistemi denilen bu gelenektir. Bazı Türk hükümdarları bunun önüne geçmek için devleti parçalara ayırıp her birini bir şehzadenin idaresine vermek yoluna gitmişse de, mahzurları bertaraf etmek şöyle dursun, bu devletçikler düşmanlarınca kolayca yutulmuştur. Hun, Göktürk, Kutluk, Uygur, Karahanlı, Gazneli, Gürgânlı ve Selçuklu gibi Türk devletleri, hep böyle yıkılmışlardır. Selçuklular bir ara veliahd tayin etmek suretiyle merkeziyetçi bir usul getirmeye çalışmışlarsa da, bu usûlü yerleştirmeye muvaffak olamamışlardır. Tarihteki Türk devletlerinin, Kuzey-Güney veya Doğu-Batı diye ayrıldığı, ya da Selçuklularda olduğu gibi beylikler, atabeylikler halinde parçalandığı tarih kitaplarından hatırlamamızdır. İşte Selçuklulardan sonra Anadolu'da yeni bir güç olarak ortaya çıkan Osmanlılar, bu tecrübelerden ders almış, devletin böyle bir âkıbete uğramaması için fedakârlık gösterip, acı ilacı bizzat kendileri içmişlerdir. Bu ilaç, halk arasında “kardeş katli” diye bilinen, hanedan mensuplarının nizâm-ı âlem, yani amme menfaati yolunda katledilmesidir. Şunu söylemek gerekir ki, bu tatbikat Osmanlılara mahsus ve münhasır değildi. Sâsânîlerde, Roma ve Bizans'da, hatta Müslüman Endülüs ve Mağrib devletlerinde sıkça rastlanmaktadır. Ancak bunlarda maksat, devletin birliği ve milletin dirliğini korumaktan ziyâde, tahtı ele geçirmektir. Bu esnada Avrupa'da yıllarca süren veraset harplerinde ülkelerin harab olduğunu, binlerce insanın öldüğünü de hatırlamak lâzımdır.

* Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Türk atasözü (Börü: Kurt.)

² Mehmet Akman: *Osmanlı Devletinde Kardeş Katli*, İst. 1997, 20 vd.

Osmanlı Devleti'nde şehzâde katli meselesi, tarihî, siyasî ve hukukî yönlerden tetkik konusudur. Bu yazıda mevzunun daha ziyade hukukî yönü ele alınacaktır.

Fatih'in meşhur kanunnâmesi...

Osmanlılarda bilinen ilk şehzâde katlinin, 1298 yılında, o zamanlar bir aşîret beyi sayılan Osman Gazinin, kendi aleyhine çalışıp yolda tekfurlarla işbirliği yapan amcası Dünder Bey'e tatbik edildiği rivayet olunur. Bu hâdiseden itibaren birkaç yüzyıl hemen her padişah zamanında hanedan mensupları devlet için bir problem olmuştur. Taht iddiasında bulunan şehzâdeler, arkalarına Anadolu'daki beylikleri, hatta Bizans'ı alarak ayaklanmışlar; devletin başına büyük gâileler açmışlardır. Hele Osmanlıların mağlubiyetiyle biten Ankara Meydan Muharebesi (1402) akabinde memleket büyük bir otorite boşluğuna düşmüş; eski padişah Yıldırım Sultan Bayezid'in birbirinden değerli dört şehzâdesi arkalarında binlerce kişi olduğu halde yıllarca süren bir taht mücadelesine girişmişti. Bu Fetret Devri sonunda, padişahın küçük oğlu Mehmed Çelebi, kardeşlerini bertaraf ederek tahtın yegâne sahibi olmuştur (1413). Bu devrin unutulmayan acı hatıraları, Fatih Sultan Mehmed'in Teşkilat Kanunnâmesi'ndeki meşhur maddeyi doğurmuştur: "*Ve her kimesneye evlâdımdan saltanat müyesser ola, karındaşların nizâm-ı âlem için katl itmek münâsibdir. Eksere ulemâ dahi tecviz etmişlerdir. Anınla âmil olalar.*" Titizlikle yazıldığı anlaşılan bu maddenin metni, hanedan mensuplarının öldürülme sebeplerine ve bunun hukukî mesnedine de açıkça işaret ediyor ki aşağıda tafsil olunacaktır. Bir de kanun maddesinin, kardeş katli için *münâsibdir* kelimesini kullanıp, *lâzımdır* veya *vâcibdir* demeyişi dikkat çekicidir. Anlaşıyor ki, kanunnâme bu hâliyle, tahtın haleflerine şehzâde katli hususunda bir mükellefiyet yüklemeyip, izin vermektedir. Bazıları, bu arada son devir İslâm-Osmanlı hukukçusu Ali Himmet Berki (1976), bu kanunnâmenin sahte olduğunu, böyle bir maddenin bulunmadığını ileri sürmüşse de³; zamanımızda ilmî çevrelerde bu kanunnâmenin sahte olmadığı kanaati hâkimdir⁴.

"Rumeli senin, Anadolu benim olsun"

Önceki devirlerde meydana gelen şehzâde isyanlarının, Fatih'te mühim bir tecrübe hâsil ettiği görülüyor. Nitekim Fetret Devri'nde kardeşlerin mücadelesiyle ülkenin parçalanma, hatta yıkılma raddelerine gelmesi; öldürül-

³ Ali Himmet Berki: *Fatih Sultan Mehmed ve Adalet Hayatı*, İst. 1953, 142 vd.

⁴ Abdülkadir Özcan: "Fâtih'in Teşkilat Kanunnâmesi ve Nizâm-ı Âlem İçin Kardeş Katli", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 33, Mart 1980/81, 7 vd.

meyip sağ bırakılan şehzâdelerin hemen hepsinin isyan etmesi; isyan eden şehzâdelerin çoğunun Bizans, Venedik gibi düşman ülkelerce desteklenmeleri, hatta rehin tutulması acı birer tecrübe idi. Öyle ki, Çelebi Sultan Mehmed, şeklen tâbi olduğu Timur Hanın oğlu Şahruh'un kendisine mektup yazarak kardeşlerini öldürtmesinin İlhanlı töresine aykırı olduğu yolunda tenkidde bulunması üzerine verdiği cevapta, atalarının bazı müşkülleri tecrübeyle hallettiklerine ve iki padişahın bir ülkede barınamayacağına dikkat çekmiştir⁵.

Fatih Kanunnâmesi'ndeki meşhur maddede geçen "Ve her kimesneye evlâdımdan saltanat müyesser ola..." ifadesi, Osmanlılardaki saltanat verâseti telâkkisini gösteriyor. Bu maddeye göre Osmanlı hanedanının erkek mensuplarından, güç itibarıyla padişahlığa en uygun olup, talihi de yâver gidenin tahta çıkması bahis konusudur. Saltanat müyesser olanın, bu vasıfları hâiz olduğu kabul edilir. Osmanlılarda ilk asırlarda muayyen bir verâset usulü bulunmamasının en mühim âmillerinden birisi de, Eski Türklerdeki ülüş geleneği idi. Hanedanın her erkek mensubu taht üzerinde eşit hak sahibi ve birer padişah vârisi olmak itibarıyla kendilerini bu makama ehil görmekteydi⁶. Yeni bir verâset usûlünü, hanedanın birden kabullenebilmesi kolay değildi.

Ülüş geleneğinin neticesi olarak, kendisini tahta ehil gören şehzâdeler taht için mücadele edecekti. Nitekim Fatih'in vefatı üzerine (1481) küçük oğlu Cem Sultan (1495), padişah olan ağabeyi Sultan II. Bayezid'e haber göndererek ülkeyi bölüşmeyi teklif etti. Buna göre kendisi Bursa'da Anadolu'nun, ağabeyi de İstanbul'da Rumeli'nin padişahı olarak hüküm sürecekti. Sultan Bayezid'in bu teklifi devletin bekası ve milletin dirliği için çok tehlikeli görerek kabul etmediği ve kardeşiyle mücadele ettiği bilinmektedir. Cem Sultan, meziyet olarak ağabeyinden belki aşağı sayılmazdı ama, Fatih kanunnâmesi açısından bakıldığında, taht Sultan Bayezid'e müyesser olduğu için Şehzâde Cem'e düşen, ağabeyine itaat etmek idi. Ancak Cem Sultan'ın babasının kanunnâmesinin değil de, daha eski ülüş geleneğinin tesiri altında kalması enteresandır.

Fatih Kanunnâmesi'yle, tahta güç bakımından en uygun ve talihi de yâver giden şehzâdenin geçeceği ve hanedanın taht iddiasında bulunabilecek diğer erkek mensuplarını bertaraf edebileceği esas formüle edilmiştir. Bu, Osmanlı siyaset geleneğinde mühim bir inkılâbı temsil eder. Fatih'ten itibaren, İslâm hukukundaki hâkimiyetin bölünmezliği prensibi Osmanlı siyaset

⁵ Feridun Bey: *Mecmu'â-yı Münşe'ât-ı Selâtin*, İst. 1274, I/150.

⁶ Bkz. Halil İnalçık: "Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgisi", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. XIV, S. 1, Y. 1959.

hayatına iyice yerleşti. Veleve ki hanedan mensuplarının canları pahasına da olsa. Üstelik eğer muayyen bir kimsenin padişah olması önceden şart edilseydi, tahta daha uygun şehzâdelerin önü kapanmış olacaktı. Bu ise, liyâkatli olanın başa geçmesini öngören İslâm amme hukuku prensibine aykırı olurdu⁷. İşte biraz da bu sebeple, Fatih, yeni bir verâset usûlü koymaktan kaçınmıştır.

Osmanlı Devleti'nin ilk asırlarında, her şehzâde merkeze eşit uzaklıktaki sancaklara bey olarak gönderilir, burada bir nevi staj görür; babalarının vefatında kim önce merkeze gelirse o padişah olurdu. Nitekim Sultan II. Bayezid'in oğlu Şehzâde Selim, kendisinin tayin edildiği sancağın, merkeze diğerlerinininkinden daha uzak oluşundan hoşnud kalmamıştı. Bu usulün de bir takım mahzurları vardı. Her şehzâdenin arkasında o sancağa ait büyük bir askerî güç teşekkül ediyordu. Saray halkı, asker, ulemâ, vezirlerin vs. teşkil ettiği bir takım klikler de, istikballerini bağladıkları bir şehzâdeyi taht iddiasına itiyordu. Yavuz Sultan Selim, tahta çıktığında kardeşi Şehzâde Korkut'u öldürtmeyip, kendisine vâililik vermişti. Bu arada merkezden eski padişaha mensup bazı vezirler ve askerler mektup yazarak kendisini padişah görmek istediklerini, bunun için şartların hazır olduğunu bildirdiler. Bu teklife müsbet cevap vermek, üstelik padişah olduğunda maaşlarını arttıracaklarını va'detmek talihsizliğinde bulunan Şehzâde Korkut'un mektubu Yavuz Sultan Selim'in eline geçti. Aynı zamanda hukuk bilgisiyle meşhur olan şehzâde, hâdiseyi inkâr edemedi ve bu onun sonu oldu (1513). XVII. asır başından itibaren şehzâdeler sancağa çıkarılmayıp sarayda oturmaya, sırası gelen, yani ailenin en yaşlısı tahta çıkarak, diğerleri sıralarını beklemeye başladı. Sistemin artık oturduğu, başa kim geçerse geçsin işlerin yürüyeceği; sarayda oturan şehzâdelerin de daha iyi bir tahsil ve bir nevi siyaset stajı görme imkânı bulacağı düşünülmüştür.

Tarihteki hâdiseler, Osmanlı halkının hanedana eski Türk geleneğinden kaynaklanan bir sadâkatle bağlı olduğunu göstermektedir. Öyle ki, taht üzerinde hak sahibi olarak ancak bu hanedan mensupları görülürdü. Başka bir şahsın veya ailenin Osmanlı tahtına çıkması tasavvur bile edilmemiştir. Osmanlı tarihinde sıkça rastlanan isyanlarda, sözcüğü Sultan IV. Murad zamanındakilerde, askerlerin şehzâdeleri tahta çıkarmakla padişahı tehdit ettiği de bir vâkiydir. Bir başka deyişle biçare şehzâdeler, isyanlarda parmakları olmasa bile sadece varlıklarıyla devletin ve milletin emniyetini tehdit eden potansiyel bir tehlike teşkil etmiştir. Kanunî Sultan Süleyman zamanında

⁷ İslâm amme hukuku, hükümdarın, mazlumun hakkını zâlimden almaya, memleketi gerektiğinde iç ve dış düşmanlara karşı korumaya, asker sevkine, kanuni vergileri toplamaya, hukuki hükümlerin icra ve infazına muktedir bir kimse olmasını şart görür. İbn Âbidîn: *Reddü'l-Muhtar*. Bulak 1299, I/384.

Türkiye’de bulunan Avusturya elçisi Busbecq, bu padişahın oğlu Şehzâde Mustafa’dan (1553) bahsederken diyor ki: “Türk padişahlarının oğlu olmak büyük bir talihsizliğe düşmek demektir. Çünkü bunlardan birisi tahta çıkınca diğerleri ölüme hazırlanmalıydı. Bu da bilhassa yeniçerilerin durumuyla ilgilidir. Çünkü padişahın hayatta bir kardeşi varsa, bu askerlerin padişahın istekleri hiç sona ermez. Diledikleri şey kabul edilmezse, ‘Allah kardeşini eksik etmesin!’ diye bağışırlar. Bu, onu tahta getirmek istediklerini anlatmak içindir”⁸. Kanunî Sultan Süleyman’ın oğlu Şehzâde Mustafa ve Sultan III. Mehmed’in oğlu Şehzâde Mahmud (1603) gibi bazı şehzâdelerin ise, bizzat isyana kalkışmamakla beraber, kötü niyetlilerin kolayca istismar edebilecekleri şekilde hareket ettikleri, sözgelisi padişahın icraatını gıyâbında tenkid edip, “Ben padişah olsam, şöyle yaparım, böyle yaparım” diye atıp tuttukları vâkidir. O devir monarşilerinin, en büyük tehlike olarak gördüğü bu tarz hareketler, bu şehzâdelerin ileride fitneye sebebiyet verebilecekleri endişesiyle ortadan kaldırılmaları için kâfi sebep teşkil etmiştir. Kanunî Sultan Süleyman’ın en küçük oğlu Şehzâde Selim ve Sultan IV. Murad’ın kardeşi Şehzâde İbrahim gibi önünde birkaç şehzâde bulunduğu için padişah olacağına hiç ihtimal verilmeyenler, sabır ve teennileriyle, bir gün kendilerini tahtta bulmuşlardır. Bazı şehzâde idamlarında, şehzâdelerin temkinsiz ve cür’etli hareketlerinin yanında, tarihin her devrinde ve her yerde rastlanabilecek müzevirlerin ve fesatçıların rolü de mühimdir.

“Nizâm-ı âlem”

Fatih Kanunnâmesi’ndeki meşhur maddede geçen “nizâm-ı âlem” ifadesi, ammenin, yani cemiyetin çoğunluğunun menfaati mânâsına gelmektedir. Nizâm-ı âlem, yani dünyanın düzeni ammenin menfaati ile kâimdir⁹. İslâm siyaset telâkkisinde, devletin misyonu i’lâ-yı kelimetullahtır. Bu da İslâmiyetin yayılması demektir. İslâm hukuku, bu misyonu akâmete uğratacak her şeyi bertaraf etmeyi tabii ve meşru görmüştür. Avusturya elçisi Busbecq, İslâmiyet’in Osmanlı hanedanı sayesinde ayakta olduğunu, hanedan yıkılırsa dinin de yıkılacağını, din ve devletin selâmetinin evlâddan daha mühim görüldüğünü söylemektedir¹⁰. Kardeş katli politik bakımdan doğru bir müesse-

⁸ Ogier Ghiselin de Busbecq: *Türkiyeyi Böyle Gördüm*, Trc. Aysel Kurutluoğlu, 38.

⁹ Uriel Heyd, “nizam-ı âlem” kelimesine lügat mânâsını vermiş ve “order of the world” diye tercüme etmiştir, ki tercüme itibarıyla doğru olmakla beraber, mefhumu karşılamamaktadır. *Studies In Old Ottoman Criminal Law*, Oxford 1973, 194.

¹⁰ Busbecq, 42.

se olarak görülebilir¹¹. Peki acaba hukuken buna mesned teşkil edecek esaslar yok mudur?

Bir kere bu idamlar pozitif hukuka, yani Fatih kanunnâmesine uygundur. Dolayısıyla şeklî hukuka göre meşrudur. Ancak bu kanunnâme, Osmanlı hukukuna hâkim olan şer'î esaslara uygun mudur? Olmadığı kanaatini taşıyanlar vardır. Bunlara göre Fatih Kanunnâmesi bir **örfî hukuk** metnidir. Kardeş katli de tamamen örfî hukuktan kaynaklanan bir müessesedir. İleride suç işleyebileceği endişesiyle bir kişiye ceza vermek İslâm hukuku prensiplerine aykırıdır¹². Gerçekten İslâm hukukunda kanunsuz suç ve ceza olmayacağı gibi, ileride suç işlemesi ihtimaline binaen kimseye ceza verilemez. Ne var ki örfî hukuk, İslâm hukukunun, yani şer'î hukukun hüküm koymadığı ve hüküm koyma salâhiyetini devlet başkanına tanıdığı sahalarda söz konusudur ve şer'î hukuka aykırı olamaz. Meşruluğunu şer'î hukuktan aldığı için ondan ayrı bir hukuk da sayılamaz. İslâm hukuku, devlet başkanına bir takım suçlar ihdas edebilme ve bunlara cezalar koyabilme salâhiyetini tanımıştı. Buna **ta'zir** denirdi. Padişah bir kimseyi bu çerçevede cezalandırabilirdi ve bu İslâm hukukuna aykırı değildi. **Siyaseten kati**, yani devlet başkanının, devletin birliği ve milletin dirliği için yaşaması zararlı görülen kimseleri öldürtmesi de ta'zir cezalarındandır. Bütün monarşilerde olduğu gibi, İslâm hukukuna göre de devlet başkanı yani padişah, yargı gücünü elinde tutardı. Bir başka deyişle padişah başhâkim mevkiindeydi. Kâdılar, ona vekâleten dâvâ dinler ve onun nâmına hüküm verirdi. Böyle olunca padişahın dâvâ dinleyip, gerekirse suçluları cezalandırması, hatta idamına hükmetmesi mümkün ve meşru idi. Şer'î hukuk, meselâ, hırsızlık, gasp ve adam öldürmeyi âdet haline getirenler, halktan kanunsuz vergi ve haraç toplayanlar, livata yapanlar, sapkın görüşlerin propagandasını yapanlar ve hükümete karşı ayaklananların öldürülebileceğini söyler¹³.

Şehzâde idamlarının birinci çeşidi, hanedan mensubunun hükümdarlık iddiasıyla ortaya çıkması ve isyan etmesi halinde tatbik edilirdi. Bu, Osmanlı Devleti'nde de câri olan İslâm hukukuna göre bir suçtu. Buna "**bağy**" (hurûc ale's-sultan) denirdi. Haksız yere meşru hükümete isyan edenlerin cezası dünyanın her yerinde ve her devirde idamdı. Nitekim İslâm hukukunun bi-

¹¹ A. D. Alderson: **Osmanlı Hanedanının Yapısı**, Trc. Şefaatin Severcan, İst. 1998, 59.

¹² Akman, 159.

¹³ Ahmet Akgündüz: **Osmanlı Kanunnameleri**, ist. 1990, 1/102-103. İslâm hukuk tarihinde, siyaseten katli hakkında çeşitli monografiler yazılmıştır. En meşhurlarından birisi 1566'da vefat etmiş Osmanlı hukukçusu Dede Cöngi Efendi'nin **Risâletü'n Nasîha fi's Siyâsetiş Şer'îyyeti vel Urfîyye** (Siyasetnâme) adlı eseridir. İbn Teymiyye'nin (d. 1328) **es-Siyâsetü's Şer'îyye** adlı eseri de meşhurdur.

rinci kaynağı Kur'an-ı kerîm, meşru hükûmete itaat borcunu halka yüklemekte¹⁴; hükûmete de ayaklananlarla harb edip bunları itaate getirmeyi emretmektedir¹⁵. Hazret-i Muhammed, bir yerde bir meşru hükümdar varken, hükümdarlık iddiasıyla ortaya çıkan ve kendisine bîat edilen kimsenin hayat hakkının bulunmadığını söyler¹⁶. “Bir ormanda iki arslan olmaz” ve “Mülk, bir hükümdara az, iki hükümdara çoktur” atasözleri meşhurdur. Savcı Beyin (1381), babası Sultan I. Murad'a; Cem Sultan'ın, ağabeyi Sultan II. Bayezid'e; Şehzâde Bayezid'in (1562), babası Kanunî Sultan Süleyman'a isyanları bağı olarak değerlendirilebilir.

Şehzâde idamlarının ikinci çeşidinde ortada bir isyan yoktur. İşte şehzâde idamlarının hukuka uygunluğu meselesi daha çok bu gibi durumlarda ortaya çıkmaktadır. Fitne çıkmasından korkulduğu hâllerde, bunun önüne geçmek maksadıyla hanedan mensuplarının öldürüldüğü görülmektedir. Osmanlı hukukçularının ekserisi bunu say bi'l-fesad suçu çerçevesinde değerlendirmiş ve ta'zir suçlarının içinde mütâlaa etmişlerdir. Bu, henüz suç işlemeden, ancak ileride işlemesi muhtemel ve mevhum olan kimselerin cezalandırılmasıdır. Şehzâde idamlarının bu türü, say bi'l-fesâd suçunun çerçevesine girer mi, girmez mi? Hukukçular bunda ihtilaf etmişlerdir. Fatih Kanunnâmesi'nin, bunu say bi'l-fesâd olarak gören hukukçuların görüşüne göre sevk edildiği anlaşılıyor. Nitekim madde metninde geçen ve “ekser-i ulemâ tecviz etmiştir” ifadesi bunu göstermektedir¹⁷.

İş işten geçmeden..

Henüz ayaklanmamış bir kimsenin ileride ayaklanması kuvvetle muhtemeldir diye öldürülmesi meşru mudur? Bunların cezalandırılması için suç işlemelerini beklemek çoğu zaman cezalandırma imkânını ortadan kaldırdığı gibi, bazen çok ağır ve telâfisi imkânsız neticeler doğurur. Tarihî tecrübelerin de gösterdiği gibi bir şehzâdenin cezalandırılması için ayaklanmasını beklemek, düşman ülkelerle anlaşıp, arkasına silâhlı binlerce kişi alarak, âsâyişi esaslı tehdit eden bir kimseyle karşı karşıya kalmak demektir. Böyle bir vaziyette artık cezalandırmaktan söz etmek abestir. Çünkü iş işten geçmiştir¹⁸. Kaldı ki bu şehzâdeler öldürülmedikleri zaman, bunların da diğerlerini öldürmesi sözkonusu olacaktır.

¹⁴ Nisâ: 59.

¹⁵ Hucurat: 9.

¹⁶ Müslim: İmâret 46, (1844), 59, (1852); Ebû Dâvud: Fiten 1, (4248), Sünnet 30, (4762); Nesâî, Tahrîm 6, (7, 93), Bey'a 25, (7, 153); İbn Mâce: Fiten 9, (3956).

¹⁷ Akgündüz, II/13-14.

¹⁸ Dede Cöngi Efendi: Siyasetnâme, Trc. M. Arif, İst. 1275, 5-6, 25-28. Günümüzde terörle mücadele meyânında Amerikalı üst düzeyde yetkililer, “Terör ey-

Son devir Osmanlı hukukçularının ileri gelenlerinden İbni Âbidîn (1836) ta'zir bahsinde diyor ki: «Nesefî'nin (1310) Ahkâmü's-Siyâse risâlesinde zikredilmiştir ki; Şeyhülislâm Hâherzâde'ye (1253), fetret zamanında fesatçıların öldürülmelerinden sorulmuş, o da, “Onlar yeryüzünde bozgunculukla hareket ettikleri için öldürülmeleri mübah olur” diye cevap vermiştir. Kendisine, onlar fetret zamanında fesatçılığı bırakıp gizlenirler, denildiğinde, “Zarureten böyle yapıyorlar. **‘Geri gönderilseler bile kendilerine yasak edilen şeylere döneceklerdir’** meâlindeki âyet-i kerime¹⁹ gereğince biz böyle görmekteyiz” demiştir²⁰. Kur'an-ı kerimde Hazret-i Mûsâ ile Hazret-i Hızır arasında geçen bir kıssa anlatılmaktadır²¹. Hazret-i Mûsâ, kendisine masum bir çocuğu niye öldürdüğünü sorunca, “Bu çocuğun anne ve babası mü'min kimselerdi. Bu çocuk ileride onları fesada ve küfre sevkedecekti. Ümid ederim ki Allah onlara daha iyisini verecektir” demiştir.

Kur'an-ı kerimde, fitnenin ölümden daha şiddetli olduğu meâlinde iki âyet bulunmaktadır²². Fitne, insanlar arasında ayrılık, bölücülük, karışıklık, kargaşa çıkarmak; insanları sıkıntıya, belâya düşürmek; onları hak ve hakkatten saptırmak; Müslümanların zararına sebep olmak demektir. Hükûmete isyan etmek fitne olduğu gibi; halkı hükûmete isyana teşvik etmek de fitnedir. Çünkü bunun neticesinde insanlar büyük zarar görürler. Hükûmetin yanlış icraatlarını düzeltelim ve adaleti tesis edelim derken, daha büyük kötülüklere yol açılır. Hoca Sadeddin Efendi (1599) gibi şeyhülislâmlık yapmış bir hukukçu ve tarihçi âlim; ayrıca tarihçi Bosnevî Hüseyin Efendi (1644), şehzâde idamlarının bu âyetlere istinad ettiğini açıkça bildirmişlerdir²³. Bu husus Yuhanna İncili'nde “**Kavmin uğruna bir adamın ölmesi hayırlıdır**” şeklinde ifade edilmektedir²⁴.

Hazret-i Ömer, fitne ve fesada sebebiyet vermesinden endişe ettiği Nasr bin Haccac'ı henüz suç işlemediği halde Medine'den Basra'ya sürgüne göndermiş; “Senin suçun yoktur. Ama ileride senin yüzünden burada bir fitne doğarsa, o zaman ben suçlu olurum” demişti²⁵. Râşid halifelerin tatbikatı, İslâm hukukunda delildir.

lemi düzenlenmeden önce tedbir almak zorundayız. Bir kişiyi tutuklamak için suç işlemediğini bekleyemeyiz. Çünkü suç işlenirse, binlerce kişinin ölmesi sözkonusudur” demektedirler.

¹⁹ En'âm: 28.

²⁰ İbn Âbidîn, III/186.

²¹ Kehf: 74, 80-81.

²² “El-fitnetü eşeddü mine'l-katl” ve “El-fitnetü ekberü mine'l-katl” (Bekara suresi 191 ve 217. âyetler).

²³ Hoca Sa'deddin Efendi: Tâcü't-tevârih, İst. 1279, I/124.

²⁴ XVIII/14.

²⁵ İbn Âbidîn, III/152.

İzafî Adalet

Şehzâde katlinin hukukî temellerini İslâm hukukunun umumî prensipleri arasında bulmak da mümkündür. Nitekim Şeyhülislâm Hoca Sadeddin Efendi ve tarihçi vezir Karamanî Mehmed Paşa (1481), bu prensipleri kardeş katlinin hukukî delili olarak serdediyorlar²⁶. Bu prensipler, asırlar sonra hazırlanan Osmanlı medenî kanunu Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin Kavâid-i Külliyye başlığı altındaki ilk yüz maddesinde yer almaktadır:

Madde 26: “**Zarar-ı âmmı def için zarar-ı hâs ihtiyar olunur**” (Umumî zararı gidermek, kamunun, çoğunluğun zarara uğramasını önlemek için hususî zarar tercih edilir).

Madde 27: “**Zarar-ı eşedd, zarar-ı ehaff ile izâle olunur**” (Şiddetli bir zararı gidermek için daha hafif bir zarara başvurulabilir).

Madde 28: “**İki fesad teâruz etdikde ehaffi irtikab ile a'zamının çaresine bakılır**” (İki kötülükle karşı karşıya gelindiğinde, hafif olanı işlenerek büyük olanının giderilmesine çalışılır).

Madde 29: “**Ehven-i şerreyn ihtiyar olunur**” (İki kötülükten birini işlemek zorunda kalındığı zaman, hafif olanı tercih edilir).

Madde 30: “**Def-i mefâsid, celb-i menâfiden evlâdır**” (Kötülüklerin giderilmesi, iyiliklerin elde edilmesinden önde gelir).

Madde 58: “**Raiyye, yani teb'a üzerine tasarruf maslahata menuttur**” (Hükümdarın teb'ası üzerindeki tasarrufları, umumun menfaatine bağlıdır).

Burada bir sual vârid olabilir: Madem ki Mecelle medenî kanundur; öyleyse hususî hukuka dair meselelere tatbik edilir; bu maddelerde kastedilen de mala dair zararlar olup şahsa verilen zararlar değildir. Bu suale son devrin en büyük hukukçularından Mahkeme-i Temyiz Reisi Ali Haydar Efendi (1937), Mecelle'nin en mükemmel şerhlerinden biri olan *Dürerü'l-hükkâm* adlı kitabında cevap veriyor ve bu küllî kaidelerin İslâm hukukunun yalnız muamelat değil, ibâdet, evlilik ve ceza gibi diğer kısımlarına da şâmil olduğunu ifade ediyor²⁷.

Fıkıh kitaplarında konuyla alâkalı bir misal zikredilir: Düşman, Müslümanların üzerine taarruz etmiş ve bir takım Müslüman esirleri de siper yapmıştır. Atış yapılmadığı takdirde ülke düşman eline geçeceğinden bu siper edilen günahsız Müslüman esirlere, düşmana niyet ederek atış yapılır. Bunda maslahat, yani umumun menfaati vardır. Halbuki suçsuz bir Müslümanın katli caiz değildir. Sonra da düşmana atış yapılarak bertaraf edilir. Ancak eğer bu Müslüman esirler ölmesin diye atış yapılmadığı takdirde, bu sefer düşman

²⁶ Tâcü't-tevârih, 1/272; Karamanî Mehmed Paşa: *Osmanlı Sultanları Tarihi*, İst. 1949, 347.

²⁷ Ali Haydar Efendi: *Dürerü'l Hükkâm*, İst. 1330, 1/28.

ülkeyi işgal edecek, ülke halkıyla beraber neticede bu esirleri de öldürecek-tir²⁸.

İki türlü adalet telâkkisi vardır. Bunlardan **adalet-i mahzâ** da denilen mutlak adalet prensibine göre umumun menfaati için tek bir ferдин menfaati bile haleldar edilemez. Yukarıda geçen Mecelle prensipleri ise **adalet-i izâfiyeyi** göstermektedir. Bazen şartlar, adalet-i mahzâ yerine adalet-i izâfiyenin tatbikini icab ettirir. Şehzâde katli de bu çerçevede gerçekleşmiştir.

Ulemânın desteği: Fetvâ

Osmanlılarda hükûmet her icraatında, bunun mevcut hukuka uygun olup olmadığını hukukçu âlimlere sorarak onlardan fetvâ alırdı. Ulemâdan fetvâ sormak, mecburî değil, istişârî olmakla beraber, hükûmet tasarruflarının meşruluğunu göstermesi bakımından çok ciddiye alınmış ve devletin sonuna kadar aksatılmadan tatbik edilen bir usûl olmuştur. Şehzâde idamlarının da hukuka uygun olduğu yolunda zamanın hukukçu âlimleri mütâlaa vermiştir. Bunlardan bazılarının karşı çıkması bu tatbikatın gayrimeşru olduğunu göstermez. Çünkü Hazret-i Muhammed, hukukçu âlimlerin amelî meselelerdeki ihtilâfının, ümmete rahmet olduğunu söyler²⁹. Dolayısıyla bir meselede hukukçu âlimlerin görüşleri farklı olabilir. Birinin cevaz verdiği işe diğeri cevaz vermeyebilir. Bu durumda söz konusu görüşlerden birine uyanın yaptığı iş meşru olur. Çünkü **ictihad ile ictihad nakzolunmayacağı**, yani bozulmayacağı, Mecelle kaidesidir (madde 16). Kaldı ki bir iş hakkında fetvâ sorulmamış olsa bile, zamanın ulemâsının bu işe itirazda bulunmamaları, onu zımnem tasvip ettikleri mânâsına gelir. Ulemâ, hukuka aykırı gördükleri en küçük hâdisede, Yavuz Sultan Selim gibi celâlli bir padişaha bile itiraz ve ikazda bulunmaktan çekinmemişlerdir. Aynı zamanda her birisi büyük birer hukukçu olan tarihçiler, bu arada İbni Kemal (1534) gibi *müftiyyü's-sekaleyn* diye tanınan, kazaskerlik ve şeyhülislâmlık gibi ilmiye sınıfının en üst makamlarına çıkmış büyük bir hukukçu ve tarihçi âlim, bu şehzâde idamlarının, siyasi bakımdan doğru olduğu gibi, hukuken de meşru olduğunu açıkça ifade etmiştir³⁰. Yine *Tarih-i Sâf* müellifi kazasker Bostanzâde Yahya Efendi (1639) de Sultan III. Mehmed'in kardeşlerini nizâm-ı âlem için öldürmesini hukukçu bir âlim sıfatıyla tasvib etmektedir³¹. Osmanlı hukukçu ve tarihçisi Nişancızâde Mehmed Efendi (1622), Şehzâde Yakub'un, saltanat vârisleri,

²⁸ İbn Âbidîn, III/230.

²⁹ Süyûtî, *Câmi'üs Sağîr*, II/288; Gümüşhânevî, *Râmûz*, II/450; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*. I/66.

³⁰ Ahmed İbn Kemâl: *Tevârih-i Âl-i Osman*, Ank. 1957, VII/9.

³¹ Bostanzâde Yahya Efendi: *Târih-i Sâf*, İst. 1287, I/86.

halk için zararlı şeyler yapabilir gerekçesiyle idam edildiğini söylüyor³². Bu hukukçular, şayet bu idamlar hukuka aykırılık teşkil etseydi, zulme rızanın da zulüm olduğunu bilmeyecek kimseler değildi.

İşin bir başka yönü de, şehzâde katlinin tatbikindeki isteksizliktir. Nitekim Yavuz Sultan Selim, padişah olduktan sonra kardeşi Korkut'u öldürtmeyip, hatta kendisine Manisa ve Midilli vâililiğini vermiştir. Osmanlı padişahlarının dinî ve hukukî prensiplere, geleneklere gösterdikleri bağlılık bir yana; içlerinde tahta çıkmakta isteksizlik gösterenleri, tahttan feragat edenleri, tahttan indirilmeyi tevekkül ve rıza ile karşılayanları az değildir. Osman Gazinin vefatında büyük oğlu Alaeddin Paşanın (1333) kardeşi Orhan Gaziyeye padişah olması yolundaki ısrarları şâyân-ı hayrettir. Sultan II. Murad iki defa tahttan feragat etmiştir. Sultan İbrahim'in tahta geçerken gösterdiği istiğnâ ve oğlu Sultan IV. Mehmed'in tahttan indirildiğinde gösterdiği dikkat çekici tevekkül, kaynaklarda geçmektedir.

Hâdiseler, geçtikleri ve tarihî şahsiyetler de yaşadıkları zaman ve zemindeki şartlardan ayrı olarak ele alınırsa; büyük hatalara düşmek kaçınılmazdır. Bu sebeple her şeyi, yeri ve zamanını göz önünde tutarak değerlendirmek gerekiyor. Osmanlı tarihine ideolojik yaklaşımlarla, kardeş katli tatbikatını hemen hunharlık ve vahşilik, en azından egoizm olarak vasıflandırmak, meseleyi izah etmekten çok uzaktır. Nitekim, kardeş katlini sevimsiz ve hatta gayrimeşru görmekle beraber, Osmanlı Devleti'nin bekası bakımından faydalı bulanlar da çoktur³³.

Yeni verâset usulü

600 yıllık Osmanlı tarihi boyunca beşi ondördüncü, sekizi onbeşinci, kırkiki onaltıncı, beşi onyedinci ve biri de onsekizinci asırda olmak üzere 61 şehzâde katledilmiştir. Bunlardan 22 tanesi bilfiil isyan ettiği için öldürülmüştür. Diğerleri de ekseriya Fatih Kanunnâmesi'ni takib eden 150 yıl içinde tatbik edilmiştir. 1603 yılında padişah olan Sultan I. Ahmed kardeşlerini öldürmeye lüzum görmedi ve 1617'de vefatından sonra, oğulları bulunduğu halde, bunlar yaşça küçük olduğundan kardeşi Sultan I. Mustafa tahta geçti. Böylece ilk defa bir padişahın yerine oğlu değil, kardeşi geçiyordu. Bu fiilen Osmanlı verâset telâkkisinin değişmesi demektir. Çünkü Osmanlılarda o zamana kadar muayyen bir verâset prensibi olmamakla beraber, tahta hep önceki padişahın oğlu geçerdi. Bu gelenek, Avrupa'da da yaygın bir şekilde câri olan ve tahtın babadan en büyük oğula geçtiği **primogenitur** usulüne benzerdi. Sultan I. Ahmed'den sonra, hanedanın en yaşlısının hükümdar olduğu **seniorat** usulüne geçilmiş; bu tarihten itibaren şehzâde katli de tav-

³² Nişancızâde: **Mir'at-ı Kâinât**, İst. 1987, II/321.

³³ Ahmet Mumcu: **Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl**, Ank. 1963, 189.

samıştır. Artık şehzâdeler sancağa çıkarılmamaya, sarayda oturup tahta geçme sıralarını beklemeye başladı. Sultan IV. Mehmed'den sonra ise (1687) padişahın yaşça büyük oğlu bulunduğu halde tahta kardeşi geçti ve artık resmen hanedanın en yaşlı mensubu padişah olmaya başladı. Verâset usulünün fiilen değiştiği XVII. asırdan itibaren şehzâde idamlarına neredeyse pek rastlanmaz. Bu usul 1876 tarihli Kanun-ı Esasî'de de formüle edildi. Bir ara Sultan Abdülaziz ve daha sonra Sultan II. Abdülhamid bu usulü değiştirerek tahta genç ve dinamik kimselerin geçmesini sağlamak maksadıyla eskiden olduğu üzere ve Avrupa hanedanlarındaki gibi babadan oğula intikal eden bir verâset usulü kurmak istedilerse de muvaffak olamadılar.

Şehzâde idamlarının doğurduğu neticeler

1. İlk devrede taht babadan oğula geçtiği ve böylece padişahların ortalama tahtta kalma müddetleri daha uzun olduğu için, siyasî istikrar bakımından bir üstünlük vardı. Sonraları hanedanın en yaşlısı tahta çıktığı için, padişahların saltanat müddetleri de kısa sürmüştü; saltanat namzedlerinden beklenen dinamizm de daha az rastlanır olmuştur.

2. Önceleri şehzâdeler sancakbeyliği yaparak siyasî ve idarî bakımdan daha iyi yetişmekteydi. Sarayda yaşamaya başladıktan sonra, kazandıkları tecrübe daha sınırlı olmuştur.

3. Başlangıçta saray dışında yegâne alternatif otorite, sancaklardaki şehzâdelerdi. Bunların artık sarayda yaşamaya başlamaları, asker, vezirler, ulemâ gibi hanedan dışı güçlere, âyân, esnaf, hatta ayak takımı gibi olur olmaz kimselere otorite kurma imkânı sağlamıştır.

4. Şehzâde katli sebebiyle, Avrupa hanedanlarının aksine, hanedanın yan dallarından yürüyen bir aristokrasi teşekkül edememiştir³⁴.

Sözün kısası

Osmanlılarda şehzâde katli meselesini doğru anlayıp değerlendirebilmek için öncelikle İslâm-Osmanlı hukuku ve siyaset geleneğini bilmeye ihtiyaç vardır. Hâdisenin çok esaslı tarihî, siyasî ve hukukî sebepleri bulunmaktadır. İktidarın, hanedan mensuplarının müşterek malı olduğu yolunda eski Türk siyasî geleneği (ülüş sistemi) vardır. Bu gelenek, tarih boyu menfi neticeler doğurmuş, ülkelerin parçalanmasına ve Türk devletlerinin yıkılmasına sebebiyet vermiştir. Osmanlı Devleti'nde de bu geleneğin tesiriyle başlangıçta muayyen bir verâset sistemi yoktu. Güçlü ve talihi de yaver giden herhangi bir şehzâde padişah olabilirdi. Nitekim hayattaki hemen her şehzâde arkasına düşman devletlerin de desteğini alarak ayaklanmış, binlerce insan ölmüş,

³⁴ Alderson, 59.

ülke harap, millet perişan olmuştu. Osmanlılar, gerek önce ve gerekse kendi devirlerinde yaşanan tecrübelerden ders almış, bu musibete uğramamak için bizzat aile mensuplarını feda etmekten gayri bir yol bulamamış; Fatih Sultan Mehmed de kanunnâmesinde, şehzâde katlini düzenleyen bir hüküm vaz etmiştir. “Fitne, adam öldürmekten daha kötüdür” mealindeki Kur'an-ı kerîm âyeti ve gerektiğinde umumî menfaat için hususî menfaatin haleldâr edilebileceğine dair şer'î prensip, şehzâde katlinin hukukî mesnedi olmuş; İslâm hukukçularının ekserisinin bu müesseseye cevaz verdikleri, mezkûr maddede sarahaten ifade edilmiştir. Böylece alınan tedbirlerle Osmanlılarda ne eski Türk devletlerinde olduğu gibi ülke parçalanmış ve ne de Avrupa verâset harplerindeki gibi sıkıntılar yaşanmıştır. Öncelikle bu sayede devlet altı yüz yılı aşkın bir zaman ayakta kalmayı başarmıştır. Bir iki asır içinde Osmanlı Devleti'nde de bir verâset usûlü yerleşerek, hanedanın en yaşlısı tahta çıkmaya başlamış; bundan sonra şehzâde katli de hemen hemen tarihe karışmıştır.

Abstract

Fratricide is a subject which is liable to be misunderstood. It is necessary to know Islamic law and politics in order to have a clear understanding of it. The matter depends on basic historical, political and legal considerations. The old Turkish political tradition, which is based on the fact that the ruling power is a common property of the members of the dynasty (*ülüş*), gave rise to centuries of terrible results and caused the division of countries and collapse of states. Consequently there was no clear succession system in the early period of Ottoman Empire. It would be the destiny of a prince which would determine his fate in becoming the sultan. This resulted in the infighting amongst the princes. Therefore the Ottomans preferring the lesser of two evils sacrificed members of their family. In other words, they had no other choice than implementing this sad solution. As a matter of fact many princes, who were not killed, revolted with support from enemy states. This resulted in thousands of people being killed with detrimental effect on the state.

The famous article of the Kanunname (Code) of Sultan Mehmed the Conqueror legalized the fratricide. The majority of the Ottoman scholars permitted it as well. Due to application of fratricide, totally 61 princes had been killed throughout the over 600 year Ottoman history. 22 of them were due to rioting and conspiracy. In the course of time, a succession system was established in the Ottoman State. Beginning from the early 1600s, the eldest member of the dynasty became the Sultan. From then on fratricide, for all intent and purpose, was abandoned. In short, fratricide in the Ottoman Empire, however sad it may have been, was applied for the continuation of the unity of the state and prosperity of the people.